

6.6.2008

Dnro 710/4/07

Ratkaisija: Apulaisoikeusasiamies Petri Jääskeläinen

Esittelijä: Oikeusasiamiehensihteeri Pasi Pölönen

PÄÄTÖS TUOMARIN MENETTELYÄ KOSKEVAAN KANTELUUN

1

KANTELU

Oikeustieteen kandidaatti pyysi 22.2.2007 päivätyssä kantelukirjeessään tutkimaan Turun käräjäoikeuden kärjätuomarin menettelyä 21.2.2007 pidetyssä rikosasian pääkäsitelyssä.

Kantelija kertoi kiistäneensä määrällisesti vastaajana olleen päämiehensä oikeudenkäyntiavustajana virallisen syyttäjän asianomistajien puolesta esittämät anastettujen esineiden jälleenmyyntihintoihin perustuvat korvausvaatimukset. Kantelija vaati oikeudenkäynnissä, että korvausmääristä tulee vähentää arvonlisäveron osuus. Vaatimusta kantelija perusteli sillä, että asianomistajille ei ollut syntynyt mainittua arvonlisäveron osuutta vastaavaa vahinkoa, koska he eivät olleet tilittäneet valtiolle varastettujen tavaroiden osalta lainkaan arvonlisäveroa. Tämän jälkeen virallinen syyttäjä vaati, että arvonlisäveroa vastaava osuus tulee tuomita valtiolle menetetyksi rikoksen tuottamana taloudellisena hyötynä.

Kantelijan mukaan kärjätuomari tulistui häneen tässä tilanteessa sanoen, että avustajan menettelyä voi pitää oikeuden pilkkaamisena ja päämiehen kannalta hyödyttömänä, koska tilanteessa, jossa syyttäjä vaatii arvonlisäveron osuutta valtiolle menetetyksi, ei päämiehen maksuvelvollisuus muutu miksikään. Kantelukirjoituksen mukaan kärjätuomari toi vielä esille, että avustaja voi toki tällaisen vaatimuksen esittää, mutta että avustajan on hyvä tietää, että jo annettu avustajan määräys voidaan vielä peruuttaa. Lisäksi kantelija kertoi kärjätuomarin ilmoittaneen, että asiasta tultaisiin keskustelemaan myös muiden Turun käräjäoikeuden kärjätuomareiden kanssa, ja nuoren avustajan on myös tämä hyvä ottaa opiksi vastaisuuden varalle. Kantelun mukaan kärjätuomari ilmoitti Turun käräjäoikeudessa olevan käytäntönä, ettei arvonlisäveron osuutta vähennetä korvausvaatimuksesta, koska siitä ei ole vastaajan kannalta hyötyä vaan se teettää ainoastaan lisätöitä käräjäoikeudelle.

Kantelija kertoi, että hän katsoi tilanteessa painostuksen johdosta perustelluksi luopua arvonlisäveron osuutta koskevasta vähennysvaatimuksesta.

- - -

3

RATKAISU

3.1

Selvitysten sisältö

Kärjätuomari kertoi selvityksessään pitävän sinänsä paikkansa, että hän keskusteli 21.2.2007 pi-

detyssä pääkäsittelyssä vastaajan avustajana toimineen kantelijan kanssa muun muassa niistä asioista, joita kantelussa tuotiin esille. Käräjätuomari kertoi tarkoituksena olleen saada joustavasti ratkaistuksi vahingonkorvauksiin liittyvät asiat, lähinnä arvonlisäverokysymykset, jotta ne eivät muodostuisi pääasiaksi jutussa, jossa muun muassa tulkin käytön vuoksi oli pysyttävä aikataulussa.

Käräjätuomari kiisti, että kysymyksessä olisi ollut väitetty tulistuminen. Kyseessä oli selvityksen mukaan asiaa eri tahoilta valottava johdanto, pyrkimyksenä keskusteluyhteys oikeustieteellisen tutkinnon suorittaneen avustajan kanssa. Käräjätuomari kertoi korostaneensa avustajalle, että hänen tulee tehdä oma ratkaisunsa siitä riippumatta, mitä pääkäsittelyssä keskusteltiin eri vaihtoehdoista. Käräjätuomari kertoi, että tilannetta käytiin läpi syyttäjän ja avustajan kanssa syyttäjän huomautettua, että mikäli arvonlisäverot tultaisiin vähentämään, vaatisi hän sen osuuden rikoksen tuottamana taloudellisesti hyötynä. Käräjätuomari piti väitettä painostuksesta aiheettomana.

Itse asiakysymyksen käräjätuomari kertoi tulleen lainvoimaiseksi. Selvityksen mukaan oikeuskäytännön suhteen kysymys siitä, vähennetäänkö arvonlisävero kyseisissä tapauksissa, on jossain määrin epäselvä. Kun kysymyksessä tältä osin on tuomioistuinasia, ei käräjätuomari selvityksensä yhteydessä ottanut siihen enemmälti kantaa. Hän totesi kuitenkin, että asianomistajan vaatimuksia ei kovinkaan usein oikeudessa avustajien taholta tällä tavoin riitauteta, mitä seikkaa voitaneen selvityksenantajan mukaan tulkita siten, että myös suuri osa avustajista on samoilla linjoilla käsillä olevassa asiassa tehdyn päätöksen kanssa.

Käräjätuomari kertoi, että avustajan määräyksen viran puolesta tapahtuva mahdollinen peruuttaminen tuli esille harkittaessa, onko asia oikeusapulain 6 §:n mukainen rikosasia, koska asia oli esitutkinnassa myönnetty ja intressi oli suhteellisen pieni. Tältä osin asia ei mitenkään liittynyt kiistämisen perusteeseen vaan puhtaasti oikeusapulain säännöksiin.

Käräjätuomari katsoi käyttäytyneensä ja johtaneensa prosessia asianmukaisesti pyrkimyksensä olleen enemmänkin keskustelevalta puheenjohtajalta kuin vain puheenvuorojen jakajalta.

Laamanni piti asianmukaisena prosessinjohtona sitä, että asianosaiselle kerrotaan hänen vaatimukseensa liittyvät oikeudelliset ongelmat. Hän kertoi laamannina usein keskusteluissa käräjätuomareiden kanssa korostaneensa puheenjohtajan asianmukaisen käyttäytymisen merkitystä. Laamanni ei luonnollisesti voinut ottaa kantaa siihen, mikä kiistämistä koskevan keskustelun sävy oli käsillä olevassa tapauksessa.

Laamannin käsityksen mukaan arvonlisäveron vähentäminen vahingonkorvausvaatimuksesta ja sen tuomitseminen rikoshyötynä valtiolle on laintulkinnallinen oikeuskysymys, josta ei ole muodostunut vielä oikeuskäytännössä yhtenäistä kantaa. Kysymyksen ratkaiseminen on laamannin näkemyksen mukaan tuomioistuimen toimivaltaan kuuluvaa lain soveltamista. Lausunnossa katsottiin, ettei käräjätuomarin menettelyä hänen nostettuaan tämän kysymyksen puheenjohtajana istunnossa esille voida arvostella.

3.2

Kannanotto

Saamassani selvityksessä on kiistetty väite siitä, että kantelijaa olisi painostettu. Kysymys oikeusapulain mukaisen avustajan määräyksen mahdollisesta peruuttamisesta on selvityksen mukaan otettu käräjätuomarin toimesta puheeksi muussa kuin vahingonkorvausvaatimuksen kiistämisen yhteydessä. Tältä osin kantelija näyttäisi tulkitsevan tilannetta toisin.

Totean, että oikeusapulain mukaisia etuuksia, mukaan lukien avustajan määräämistä, on haettava oikeusaputoimistolta, joka päättää asiasta. Oikeusavun edellytysten olemassaolo voi silti tulla myös pääasiaa käsittelevän tuomioistuimen harkittavaksi ja (uudelleen) päätettäväksi. Tämä arvio voi tulla tehtäväksi periaatteessa missä prosessin vaiheessa tahansa. Kuitenkin rikosasian pääkäsittelyssä avustajan tarpeellisuutta koskeva kysymys lienee sellainen, että se tulee yleensä käsiteltäväksi prosessin alussa eikä enää syytteen käsittelyn alettua.

Käytettävissäni ei ole selvitystä siitä, missä pääkäsittelyn vaiheessa kärjätuomari on ottanut esille kysymyksen avustajan tarpeellisuudesta – ilmeisesti oikeusapulain 6 §:n 2 momentin 2 kohdan kannalta. Saamastani selvityksestä saa lähinnä sellaisen kuvan, että seikkaa olisi käsitelty itsenäisesti prosessin alussa. Tämän mukaisesti voisi olettaa, että se on otettu esille ennen kuin kantelijan päämieheltä on tiedusteltu vastausta syytteisiin ja korvausvaatimuksiin (laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 6 luvun 7 §:n 1 momentin 2 kohta).

Toisaalta kantelukirjoituksesta asiasta saa sellaisen kuvan, että kysymys olisi otettu esille sen jälkeen, kun asianomistajan vahingonkorvausvaatimukset oli kiistetty määrällisesti. Totean, että vaatimusten muuttuminen vastaajan väitteen johdosta nimenomaan riidanalaiseksi ei voine toimia oikeusapulain edellä mainitussa säännöksessä tarkoitettuna asian yksinkertaisuutta osoittavana seikkana, vaan pikemminkin päinvastoin.

Käsitykseni mukaan oikeudenkäynneissä ei ylipäätään ole tavallista, että kysymys oikeusaputoimiston määräämän avustajan tarpeellisuudesta otettaisiin puheenjohtajan toimesta viran puolesta uudelleen esille. Yleisesti ottaen ei liene tuomioistuimen eikä muiden prosessiin osallisten intressissä aikaansaada tilannetta, jossa avustajan edustamana ollut maallikko saatettaisiin vastaamaan yksin syyte- ja vahingonkorvausvaatimuksiin. Nähdäkseni näin on ainakin tilanteessa, jossa prosessin kohteessa tai monimutkaisuudessa ei ole tapahtunut muutoksia käsittelyä yksinkertaistavaan suuntaan.

Asiasta saamani selvitys jättää avustajatarpeesta käydyn keskustelun asiayhteyden riidanalaiseksi. Kärjätuomari ei ota nimenomaisesti kantaa myöskään siihen, onko hän pääkäsittelyssä todennut kantelussa väitetyin tavoin, että kantelijan menettely avustajana olisi oikeuden pilkkaamista. Katson kärjätuomarin kuitenkin ilmeisesti tarkoittavan kiistää tämä väite.

Vahingonkorvausvaatimuksen määrällisen kiistämisen oikeudellinen perusta on riippumattomalle tuomioistuimelle kuuluva lainkäyttökysymys. Saamassani selvityksessä ja lausunnossa mielipiteenvaihdon aiheuttanutta oikeudellista kysymystä vahingonkorvausvaatimuksen määrästä on pidetty tulokinnanvaraisena. Laillisuusvalvojana tehtävänäni ei ole ratkaista tätä kysymystä. Totean kuitenkin, että oikeuskäytännöstä on löydettävissä kantelijan alun perin esittämän vaatimuksen oikeudelliselle perusteltavuudelle relevantteja argumentteja.

Ratkaisussa KKO 2002:60 anastetun omaisuuden arvo ylitti arvonalisäveron määrällä asianomistajille tuomitun vahingonkorvauksen määrän. Arvonalisäveron määrä tuomittiin rikoksen tuottamana taloudellisena hyötynä valtiolle. Ratkaisussa katsottiin, että anastamalla saatu omaisuus oli saatu vastikkeetta, mistä syystä anastaja oli "saanut itselleen omaisuuden arvoa vastaavan hyödyn verrattuna siihen, että hän olisi hankkinut omaisuuden laillisesti. Myytävän tavaran hintaan sisältyy yleensä sekä käyttämättömän että käytetyn omaisuuden kohdalla arvonalisäveroä. Sikäli kuin arvonalisävero on osa siitä hinnasta, jolla vastaava tavara olisi voitu hankkia laillisesti, arvonalisäveron osuus hinnasta on rikoksen tuottamaa taloudellista hyötyä." Asianomistajalle anastaja määrättiin maksamaan vahingonkorvausta arvonalisäveron määrän verran omaisuuden vähittäismyyntihintaa pienempi summa. Kyseisessä tapauksessa asianomistaja olikin vaatinut vahingonkorvausta vain omaisuuden verotonta myyntihintaa vastaavan summan. Ratkaisua kommentoinut professori Pekka Viljanen on katsonut, että ennakkoratkaisun mukainen menettely merkitsee syyttäjien ja tuomioistuinten työn lisääntymistä (ks. oikeustapauskommentti teoksessa KKO:n ratkaisut kommentein II/2002 s. 39).

Vaasan hovioikeuden myöhemmin antamassa tuomiossa VaaHO:2002:1 asianomistajana ollut hotelli oli vaati-

nut vahingonkorvausta muun muassa minibaarista anastetuista juomista niiden arvonlisäverollisen hinnan perusteella. Tuomion mukaan vähennysoikeutta käytettäessä suoritettu arvonlisävero ei ole liiketoiminnan harjoittajalle vahinkoa. Vahingonkärsijän on näytettävä vahinkonsa määrä toteen. Kun hotelli ei ollut asiassa näytännyt, ettei se olisi arvonlisäverolain säännösten mukaisesti vähentänyt tai voinut vähentää arvonlisäveroa, vaadittuun vahingonkorvaukseen sisältyvää arvonlisäveron osuutta ei otettu huomioon korvattavan vahingon määrässä.

Oikeuskirjallisuudessa pääsääntönä arvonlisäverotuksessa on todettu olevan, että vahingonkorvauksesta ei suoriteta arvonlisäveroa, koska vahingosta maksettavassa korvauksessa ei katsota olevan kysymys tavaran tai palvelun myynnistä. Vähennykseen oikeuttavaan käyttöön hankittua tavaraa kohdannut vahinko korvataan verottoman hinnan perusteella (ks. Nieminen – Anttila - Äärilä: Arvonlisäverotus, WSOYpro (yritysonline)). Professori Juha Lappalainen on ratkaisukomentissaan korkeimman oikeuden ratkaisusta KKO 1999:6 (mts. 52) pitänyt selviönä sitä aineellisoikeudellista eli materiaalista vahingonkorvausoikeudellista kysymystä, että "jos vahingon kärsijänä on sellainen oikeussubjekti, joka voi vähentää vahingon aiheuttamaan korjauslaskuun sisältyvän arvonlisäveron, hän ei ole tältä osin kärsinyt vahinkoa. Korvausvaatimuksen esittäneen kantajan, jolla on todistustaakka vahingon määrästä, on osoitettava, ettei hän ole vähentänyt tai voinut vähentää maksamaansa arvonlisäveroa."

Syyteasiassa – jonka yhteydessä voidaan käsitellä yksityisoikeudellisia vaatimuksia pääosin rikosprosessuaalisessa järjestyksessä (niin sanottu liitännäis- eli adheesioprosessi) – tuomioistuimella on velvollisuus huolehtia siitä, että asian käsittelyssä noudatetaan selvyyttä ja järjestystä ja että asiatulee asianmukaisesti käsitellyksi. Tuomioistuimen tulee myös kysymyksiin poistaa asianosaisten lausuntojen epäselvyyksiä ja puutteellisuuksia (laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 6 luvun 5 §). Tässä tarkoituksessa tuomioistuimen puheenjohtaja voi harjoittaa niin sanottua selventävää ja rajoittavaa prosessinjohtoa.

Adheesioprosessissa käsiteltävien yksityisoikeudellisten vaatimusten kuten juuri asianomistajan vahingonkorvausvaatimuksen perusteet eivät välttämättä ole samat kuin rangaistusvaatimuksen perusteet. Asianomistajan kannalta vahingonkorvausvaatimuksen perusteista voi olla välttämätöntä käydä keskustelua oikeudenkäynnin aikana, koska asianomistajan intresseissä on huolehtia yksityisoikeudellisen vastuun perustuviin seikkoihin vetoamisesta ja siten prosessin kohteeksi tulemisesta (ks. KKO 2005:19). Rikosasian vastaajalle on vastaavasti turvattava oikeus esittää yksityisoikeudellisia vaatimuksia vastustavat huomionsa rikosjutussa. Asianosaisilla on lisäksi oikeudenkäyntiprosessin aikana mahdollisuus tarkistaa prosessitoimiaan (peruuttamalla, muuttamalla tai täydentämällä). Vastaavasti tuomioistuimella on tietyissä rajoissa mahdollisuus aineellisen eli materiaalsen prosessin johdon (mikä luetaan tuomioistuimen prosessitoimeksi) avulla selventää asianosaisten prosessitoimia.

Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että tuomioistuimen puheenjohtaja voi tarvittaessa käyttää selventävään prosessinjohtoon kuuluvaa kyselyoikeuttaan sen selvittämiseksi, mihin seikkoihin vahingonkorvausta vaativa tarkoittaa vedota (ks. Pölönen, Pasi: oikeustapauskommentti KKO 2005:19 teoksessa Korkeimman oikeuden ratkaisut kommentein I/2005 s. 147, ks. myös KKO 1999:6, jossa korkein oikeus totesi, että tuomioistuimen ei yleensä ole tarpeen kiinnittää huomiota korvausvaatimuksen myöntämisen syihin; kun kuitenkin vastaajan myöntäminen oli tuossa tapauksessa perustunut ilmeiseen erehdykseen vahingon olemassaolosta, olisi käräjäoikeuden tullut selvittää, mitä vaatimuksella ja myöntämisellä oli tarkoitettu).

Prosessitoimena vahingonkorvausvaatimuksesta lausuminen on sinänsä rikosasiassakin määräyksen- tai sopimuksenvarainen niin sanottu dispositiivinen kysymys (ks. Lappalainen, Juha: oikeustapauskommentti KKO 1999:6 teoksessa Korkeimman oikeuden ratkaisut kommentein I/1999 s. 51). Siitä, miten tämä – tai se, että osa yksityisoikeudellisista vaatimuksista voi muuntua tai ainakin "uhata muuntua" luonteeltaan ei-dispositiiviseksi menettämisseuraamus kysymykseksi, kuten käsillä olevassa tapauksessa – vaikuttaa tuomioistuimen prosessinjohtoon, ei ole laissa säädetty nimenomaisesti.

Korvausvaatimuksen kiistäminen, joka poikkeaa käräjäoikeudessa pääsääntöisesti noudatettavasta käytännöstä mutta jolle on muun muassa korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 2002:60 hyväksytyt oikeudelliset perusteet, on joka tapauksessa asianosaisen (avustajan) päätettävissä oleva prosessitoimi. Tässä asiassa on viime kädessä kyse siitä, onko käräjäoikeuden prosessinjohtollinen puuttuminen tähän asianosaisen prosessitoimeen ollut kaikin puolin onnistunutta tai asianmukaista. Totean, että tuomarin tulee pyrkiä siihen, että asianosaiset kokevat prosessinjohtoon oikeudenmukaiseksi ja puolueettomaksi.

Käräjätuomari kertoi selvityksessään, että kysymys tuli keskustelunalaiseksi sen jälkeen, kun virallinen syyttäjä oli reagoinut kantelijan esittämään kiistämiseen. Tässä yhteydessä käräjätuomari on ilmeisesti kertonut käräjäoikeuden yleisestä käytännöstä asiassa, kiistämisen vaikutuksista vastaajan ja tuomioistuimen kannalta sekä siitä, että päätösvalta asiassa on kuitenkin puolustuksella. Kuten edellä on todettu, pääkäsitteilyn jossain vaiheessa käräjätuomari on myös ottanut esille kysymyksen oikeusapulain mukaisen avustajan tarpeesta.

Selvityksen mukaan käräjätuomari ei ole vaatinut kantelijaa luopumaan kiistämisestään. Varsinainen päättävä valta vastaajan vaatimusten suhteen onkin luonnollisesti kuulunut kantelijalle päämiehensä avustajana. Kantelussa käräjätuomarin prosessinjohtollista menettelyä on kuitenkin nähdäkseni arvosteltu nimenomaan painostuksena.

Jälkikäteen kirjallisen aineiston valossa ei ole mahdollista saada luotettavaa selvitystä pääkäsitteilyssä käydyn keskustelun yksityiskohdista. Asiasta saamani kokonaiskuva viittaa kuitenkin siihen, että käyty sananvaihto on ilmeisesti ollut jossain määrin poikkeuksellinen. Mielestäni asiasta saadun selvityksen valossa – vaikka se siis jättää useita yksityiskohtia avoimeksi – kantelijan päätelmää siitä, että käräjätuomarin tarkoituksena on ollut vaikuttaa asianosaisen vaatimukseen, voidaan pitää asianosaisen avustajan näkökulmasta ainakin ymmärrettävänä. Näkemystä tukee se, että loppujen lopuksi kantelija luopui vahingonkorvausvaatimuksen määrällisestä kiistämisestä.

Minulle antamassaan selvityksessä käräjätuomari kertoi tarkoituksenaan olleen se, että vahingonkorvauskysymykset, lähinnä arvonlisäverokysymykset, eivät muodostuisi pääasiaksi jutussa, jossa oli muun muassa tulkin vuoksi pysyttävä aikataulussa. Käsitteilyni mukaan hän siis näyttää ainakin toivoneen, että kiistämisestä luovuttaisiin.

Pidän tuomioistuimen puheenjohtajan työmäärään ja aikataulusyihin perustuvaa pyrkimystä vaikuttaa asianosaisen vaatimukseen arvostelulle alttiina tilanteessa, jossa vastaajan kiistämiseksi on esitettävissä korkeimman oikeuden ratkaisukäytännössä vahvistettu oikeudellinen peruste, ja johon vaatimukseen virallinen syyttäjä on juridisesti asianmukaisesti reagoinut esittämällä menettämisseuraamusvaatimuksen. Tuomioistuimelle mahdollisesti koituvaa lisätyötä tai asianosaisen menettelyn vaikutuksettomuutta vahingonkorvausvelvollisen maksettavaksi tulevaan rahamäärään koskevien argumenttien kohdalla on otettava huomioon myös se, että asianomistajalle määrätään maksettavaksi vain todellista vahingon määrää vastaava korvaus. Lisäksi on otettava huomioon tuomioistuinikäytännön yhdenmukaisuus, jota korkeimman oikeuden ennakkopäätöksillä pyritään ohjaamaan, ja vaatimus siitä, että eri juttujen asianosaisia on kohdeltava yhdenmukaisesti.

4

LOPPUTULOS

Käytettävissäni oleva selvitys ei osoita, että käräjätuomari olisi toiminut asiassa virkavelvollisuksiensa vastaisesti.

Saatan kuitenkin edellä kohdassa 3.2 esittämäni käsitykset hänen tietoonsa. Lähetän jäljennöksen päätöksestäni myös Turun käräjäoikeuden laamannille tiedoksi.